

AVTOMOBIL SOHASIGA OID TERMINLAR ETIMIOLOGIYASI

*Farg'ona shahar 1-sonli
Politexnikum ta'lim ustalari
Orifjonov Rasul Mashrabovich
Raxmonov Murodjon Yuldashevich
Olimov Usmonali*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tilidagi avtomobil sohasiga oid terminlarning etimologiyasi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: avtomobil sanoati, tarixiy leksikologiya, mashina, ishlab chiqarish.

Tilshunoslikda ma'no sohasi ma'nosiga ko'ra ma'lum bir predmetga nisbatan guruhlangan so'zlar yig'indisidir. Semantik sohadagi so'zlar umumiy semantik xususiyatga ega. Ko'pincha sohalar avtomobil qismlari, sanoat terminlari va boshqalar kabi mavzular bilan belgilanadi. Semantik nuqtai nazardan biz bir nechta tasniflarni taklif qilishimiz mumkin, ularga ko'ra ingliz tilidagi avtomobil so'zi bilan bog'liq terminlar. Avvalo, biz avtomobil tanasini ikki qismga bo'lishni xohlaymiz: ichki va tashqi qismlar. Egzoz trubkasi (dvigateldan gaz yoki bug 'tashuvchi truba), qanot (avtomobilning g'ildirak atrofidagi hududni qoplaydigan yoki himoya bo'lagi), to'ldiruvchi qopqog'i (bu joyga avtomobil benzini quyiladi), qanot (avtomobilning orqa qismidagi yupqa tekis qism), panjara (avtomobilning radiatori), kapot (avtomobil yoki idishdagi qopqoq yomg'irdan yoki quyoshdan himoya qilish uchun tortib ko'tarilishi) mashinaning tashqi qismlariga tegishli. Avtomobilning ichki qismiga kelsak, quyidagi so'zlarni misol qilish mumkin: havo yostig'i, tormoz pedali, gaz baki, sham va boshqalar.

Avtomobil sanoatiga oid terminlarning semantik sohasi etimologiyasini o'rganish bilan shug'ullanar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, bu sohani bildiruvchi bir qator so'zlar ingliz tilidan kelib chiqqan. Masalan, "krank mili" so'zi "krank" va "val" so'zlarining birikmasidan iborat. Krank:

1. [obj. bilan]

1) dvigatelni ishga tushirish uchun (ichki yonuv dvigatelinig) krank milini burish - dvigatelni ishga tushirish uchun (tutqichni) burish - (biror narsani yuqoriga ko'tarish) hajmi bo'lgan narsaning intensivligini oshirish kranked up a notch - (biror narsani krank qilish), muntazam va muntazam ravishda nimadir ishlab chiqarish tadqiqotchilar armiyasi munosib tadqiqotlar.

2) [usu. as adj.] (kranked) egmoq bermoq (val, bar va hokazo)

3) [obj. yo'q] narkotik dorini ukol qilmoq he's been cranking up on smack

2. o'ng tomonga egilgan o'q yoki milning bir qismi burchaklar, o'zaro harakatni aylanma harakatga va aksincha aylantirish uchun kelib chiqadi. Qadimgi inglizcha cranc (crancstæf da yozilgan, to'quvchi asbobini bildiradi), crincan bilan bog'liq:

1) g'ayrioddiy shaxs, ayniqsa ma'lum bir mavzuga berilib ketgan odam;

2) yomon - jahldor odam [kelib chiqishi: 19-asrning o'rtalari: ayyorlikdan orqa shakllanish];

3) nutqning hayoliy burilishi [kelib chiqishi: 16-asr oxiri: ehtimol "birga egilgan, o'ralgan" degan ma'noni anglatuvchi asosdan bo'lib, qadimgi inglizcha cranc tomonidan taqsimlangan". Krank mili so'ziga kelsak, u quyidagicha ta'riflanadi: "bir yoki bir nechta krankka ega bo'lgan mil, xususan, ichki yonuv dvigatelining asosiy shaftasi, unga bog'lovchi novdalar biriktirilgan.

Tezlashtiruvchi terminlarning ingliz tilidan kelib chiqishi ham bor (tezlikni oshirish uchun qurilma, xususan, avtotransportda yoqilg'i olishni boshqarish uchun pedal; gaz trubasi); xavfsizlik yostiqlari (avtomobil yo'lovchilarining avtomobil ichki yuzasi bilan aloqa qilish ehtimolini kamaytirish uchun katta zarba sodir bo'lganda ochiladigan va havo bilan to'ldiriladigan yostiq); debriyaj suyuqligi (debriyajni volandan ajratishga yordam beradigan gidravlik debriyaj tizimida ishlatiladigan suyuqlik); sovutish suyuqligi (shuningdek, "antifriz" deb ham ataladi. Suv va etilen glikol aralashmasi, oddiy suvga qaraganda yuqori qaynash nuqtasi va muzlash nuqtasi pastroqdir.); yoqilg'i (issiqlik yoki energiya ishlab chiqarish uchun yondiriladigan ko'mir, gaz yoki neft kabi materiallar); yoqilg'i pompasi (suyuqlikni ko'tarish yoki harakatlantirish, gazlarni siqish yoki shinalar kabi puflanadigan narsalarga havoni majburlash uchun assimilyatsiya yoki bosimdan foydalanadigan mexanik qurilma); uchqun (ichki yonuv dvigatelida portlovchi aralashmani yoqish uchun qurilma).

O'zbek tiliga nemis, fransuz, ingliz tillaridan olingan avtomobil terminlari mavjud. Vatt bu so'z nemis tilidan kelib chiqqan bo'lib, "kuchaytirgich ishlab chiqarishga qodir bo'lgan yoki karnay bardosh bera oladigan quvvat miqdorining o'lchovi" degan ma'noni anglatadi. Fransuzcha vehiculum avtotransport vositasi, lotincha vehiculum "transport vositalari, transport vositalari, vagon, transport vositalari", vehere "ko'tarmoq, ko'tarmoq, olib o'tmoq" degan ma'noni anglatadi, bu "odamlar yoki yuklarni, ayniqsa quruqlikda tashish uchun ishlatiladigan narsa" mashina, yuk mashinasi yoki arava sifatida degan ma'noni anglatadi. Bu yerda avtomobil sanoatida keng qo'llaniladigan ushbu metall ingliz, nemis va golland kelib chiqishi bo'lgan juda o'ziga xos etimologiyaga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, avtomobil sanoati terminlarining kelib chiqishini o'rganish lingvistik tadqiqotlar orasida muhim o'rin tutadi.

Bugun O'zbekistonda ishlab chiqarilayotgan avtomobillar nafaqat ichki bozorda, balki xorijda ham munosib o'rin egallab, iste'molchilar ishonchini qozonmoqda. Sanoat-dilerlik savdo korxonalarining keng tarmog'i orqali avtomobillar

Rossiya, Armaniston, Ozarbayjon, Belarus, Gruziya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Moldova, Turkmaniston va Ukrainaga eksport qilinadi. Respublika avtomobilsozlik korxonalari “O‘zavtosanoat” davlat aksiyadorlik kompaniyasiga birlashtirilgan. Mamlakatimizda respublikada ishlab chiqarilayotgan avtomashinalarni mahalliyashtirish va investorlarni faol jalb etishga asosiy e’tibor qaratilayotgani bois O‘zbekiston avtomobilsozlik sanoati asosan xorijiy hamkorlar ishtirokidagi qo‘shma korxonalar bilan namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 23-avgustdagi “O‘zavtosanoat” AK tashkil etilishiga sabab bo‘lgan “Avtomobil sanoatida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroridan kelib chiqib, uyushmaning asosiy vazifalari qatoriga quyidagilar kiradi: o‘rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda avtomobilsozlikni barqaror rivojlantirish strategiyasi va dasturlarini ishlab chiqish, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini, shuningdek, sohada investitsiya siyosatini amalga oshirish; marketing tadqiqotlarini tashkil etish, raqobatbardosh mahsulotlarning (ishlarning, xizmatlarning) yangi turlarini ishlab chiqarishga ko‘maklashish va uni bozorga ilgari surish; sanoat korxonalarini modernizatsiya va texnologik qayta jihozlashga ko‘maklashish, shu maqsadlar uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yetakchi xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlikda avtomobil transportining zamonaviy turlari, butlovchi qismlarni ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish; va tafsilotlar bir xil; avtomobilsozlik korxonalari va tashkilotlariga axborot xizmatlari ko‘rsatish; ishlab chiqarish uchun malakali xodimlar va mutaxassislar tayyorlash, rahbar kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash maqsadida malaka oshirishni tashkil etish. Soha uchun malakali kadrlar – muhandis, ishchi va xizmatchilarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Davlatimiz rahbarining 2009-yil 27-apreldagi qaroriga muvofiq Toshkent shahrida “Politecnico di Torino” tashkil etildi. Yoshlar muhandislik texnologiyasi avtomobilsozlik, sanoat-iqtisodiy qurilish, dizayn, arxitektura va sanoat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sanoatda avtomatik boshqaruv tizimi, energetika kabi fakultetlarga tahsil olmoqda.

Ayni paytda O‘zbekiston avtomobilsozlik sanoatini “O‘zavtosanoat” aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kirgan qirqdan ortiq zamonaviy korxona tashkil etadi. O‘zining o‘n yetti yildan ortiq tarixida Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi samarasi bo‘lgan mahalliy avtomobilsozlik tarmog‘i mamlakatimiz iqtisodiyotining muhim tarmog‘iga aylandi. So‘zlarning etimologik xususiyatlarini o‘rganish har doim lingvistik tadqiqotlar orasida eng munozarali muammolardan biri bo‘lib kelgan. Tadqiqotimizning ushbu qismida o‘zbek tilidagi avtomobil sanoatiga oid atamaning tarixiy rivojlanishini tahlil qilishga urinish umumlashtiriladi. O‘zbek tilida avtomobil sanoatiga oid terminlar kelib chiqishining o‘ziga xos xususiyatlariga bag‘ishlangan ilmiy ishlar tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar orasida kam uchraydi.

Demak, bu urinish, ehtimol, birinchi ishlar qatoriga kiradi. Bizning fikrimizcha, avtomobil sanoatiga oid lugʻatni avvalo ikki katta guruhga boʻlish mumkin: a) asl oʻzbek soʻzlari; b) qarz soʻzlar. Oʻzbek tilidagi avtomobil sanoatiga oid terminlarning leksik-semantik sohasiga mansub soʻzlarni qiyoslasak, qarz olish muhim oʻrin tutadi. Avtomobil sanoatida koʻp qoʻllaniladigan qism, bino, aylantirmoq, buramoq, dastgoh, sozlamok, jarayon, birikma, tajriba, sinov, chizma, omborxona, bikirlik, xossa kabilar bor. Oʻzbek tilida avtomobil sohasiga oid terminlari semantik sohasiga koʻra ikki qismga boʻlingan. Ular ichki avtomobil qismlari va tashqi avtomobil qismlari. Avtomobilning ichki qismlari uchun oʻrindiqlik, gaz pedali, xavo yostiqlari, kabina chirogʻi va boshqalar atamaları: gʻildirak, oyna, eshik, chap qanot va oʻng qanot atamaları tashqi avtomobil qismlariga misol boʻla oladi.

Termin yasalishi masalasiga kelsak, ularni ikki guruhga boʻlish mumkin:

- a) xalqaro soʻzlar;
- b) rus tilidan olingan.

Maʼlumki, xalqaro soʻzlar dunyoning aksariyat tillarida xuddi shunday qoʻllaniladigan soʻzlardir. Quyidagi terminlar misol tariqasida ushbu guruhga tegishli boʻlishi mumkin: energiya (XVI asr oʻrtalari ifoda kuchi yoki kuchini bildiradi), frantsuzcha *énergie* yoki kech lotincha yunoncha (*energeia* dan, en- 'in, ichida' + *ergon* 'ish dan'); karbyurator (XIX asr oʻrtalari: arxaik karbyuradan 'uglevodorod bilan birlash yoki zaryadlash' + -yoki), analog (XIX asr boshlari: fransuzchadan, yunoncha analog, analoglarning neytrali 'proporsional'), etalon (XX asr boshi: fransuzcha etalon, soʻzma-soʻz "oʻlchov standarti"), entropiya (XIX asr oʻrtalari: en- II "ichkarida" + yunoncha *tropē* "oʻzgartirish" dan), bolt (eski inglizcha, "oʻq", kelib chiqishi nomaʼlum. Gollandiyalik jang va nemis Bolzen "oʻq, eshik uchun murvat" bilan bogʻliq). Bu yerda koʻrib turganimizdek, oʻzbek tilidagi avtomobil sanoatiga tegishli terminlar ingliz, fransuz, lotin, yunon, nemis tillaridan kelib chiqqan. Oʻzbek tilidagi avtomobil sohasiga oid terminlarning rivojlanishiga rus tilidan kelib chiqqan soʻzlar katta taʼsir koʻrsatgan. Avtomobil qismlarini koʻrib chiqsak, terminlarning aksariyati rus tilidan oʻzlashtirilganiga guvoh boʻlamiz. Masalan, porshen (porshen), shatun (porshen-rod), val (harakatlanuvchi mil), shayba (yuvuvchi), klapan (klapan), gayka (gayka), rezʼba (ip), ryuchag (ruchka), benzobak (benzin baki), tormoz (tormoz) va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va oʻzbek tilidagi avtomobil sohasiga oid terminlarning etimologiyasi tahlil etilishi terminologik tasniflashga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Задорожный Никита Николаевич, Шор Галина Александровна. ТЕРМИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА В СФЕРЕ АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ // Научно-практический электронный журнал Оригинальные исследования (ОРИС). - № 12. 2019. – С. 58-62.

2. Car anatomy: The Basics / How cars work? (3D animation).
<https://youtu.be/fPjOWekzeGI?si=6uSXUWhTD3afN0L0>
3. Car anatomy: what are the parts of a car? <https://motorway.co.uk/sell-my-car/guides/whatare-the-parts-of-a-car>
4. Dunyo mashinasozlik sanoati. Электрон ресурс: [https://aim.uz/referaty/ 356-mashinostroenie-referaty/1146-dunyo-mashinasozlik-sanoati.html](https://aim.uz/referaty/356-mashinostroenie-referaty/1146-dunyo-mashinasozlik-sanoati.html).
5. Fred Mattson. Automotive Upholstery & Interior Restoration. 2017. 192 p. 6. Mashina mexanizmlar nazariyasi. Электрон ресурс: [https://aim.uz/referaty /356-mashinostroenie-referaty/24970-mashina-mexanizmlar-nazariyasi-mashinalarniklassifikatsiyasi.html](https://aim.uz/referaty/356-mashinostroenie-referaty/24970-mashina-mexanizmlar-nazariyasi-mashinalarniklassifikatsiyasi.html).